

جلد اوّل

تاریخ مصوّر پزشکی جهان

از محسن‌ترین روزگاران تا دوره معاصر

دکتر ولی‌الله محرابی

انتشارات دایرة المعارف تاریخ پزشکی

تهران، ۱۳۸۳

محرابی، ولی الله، ۱۳۱۶ -

تاریخ مصور پزشکی جهان: از کهن ترین روزگاران تا دوره معاصر

تألیف و ترجمه ولی الله محرابی. - تهران دایره المعارف تاریخ پزشکی، ۱۳۸۳.

جلد اول ISBN 964-95446-0-7

فهرست نویسی بر اساس اطلاعات فیبا

عنوان روی جلد: تاریخ مصور پزشکی جهان

کتاب حاضر بر اساس Illustrierte Geschichte der Medizin, c1986 نوشته ریچارد تولنر

الف. عنوان ۱- پزشکی - تاریخ. ۲- پزشکان - سرگذشت نامه.

۶۱۰/۹ R۱۴۱/م۳۵۲

کتابخانه ملی ایران م۸۳-۸۸۸۹

نشانی ناشر: تهران، میرداماد، ساختمان ۱۰۶، طبقه سوم، پلاک ۱۴

تلفن: ۲۲۷۶۱۹۸ دورنگار: ۲۲۹۸۸۷۵

پست الکترونیکی: Prof.V.Mehrabi@yahoo.com

نام کتاب: تاریخ مصور پزشکی جهان از کهن ترین روزگاران تا دوران معاصر

تألیف و ترجمه: دکتر ولی الله محرابی

ناشر: انتشارات دایره المعارف تاریخ پزشکی

طراحی روی جلد: نازبانو محرابی

حروفچینی و صفحه آرایی: امید محرابی - محمود رضایی

نوبت چاپ: اول - ۱۳۸۳

شمارگان: ۱۰۰۰ دوره هشت جلدی - کاغذ گلاسه و رنگی

شابک: ۹۶۴-۹۵۴۴۶-۱-۷

لیتوگرافی: آرمان

چاپ: نقشینه پیمان

صفافی: چهار

ناظر چاپ: داود باقری

قیمت: سیصد و پنجاه هزار ریال ۳۵۰۰۰۰ ریال

- این اثر با حمایت معاونت فرهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی منتشر شده است.

- کلیه حقوق این اثر متعلق به "انتشارات دایره المعارف تاریخ پزشکی" است و هر نوع استفاده بازرگانی از این اثر اعم از زیراکس، بازنویسی، ضبط کامپیوتری یا تکثیر آن به هر صورت ممکن، "کلی و جزئی" ممنوع و قابل تعقیب قانونی است.

سیاهه بخش‌های

تاریخ مصور پزشکی جهان

جلد اول

- بخش ۱. پارینه آسیب‌شناسی
- بخش ۲. چین باستان
- بخش ۳. پزشکی در میان‌رودان (بین النهرین)
- بخش ۴. پزشکی در مصر باستان
- بخش ۵. پزشکی در دوره ودایی (هند)
- بخش ۶. پزشکی در ایران باستان
- بخش ۷. پزشکی در میان یونانیان
- بخش ۸. نگاهی به زندگی بقراط
- بخش ۹. بقراط و پزشکی یونانی در دوران کلاسیک
- بخش ۱۰. پزشکی یونانی پس از بقراط
- بخش ۱۱. پزشکی روم و جالینوس

جلد دوم

- بخش ۱۲. پزشکی عهدکهن و پزشکی بیزانسی
- بخش ۱۳. داروسازی در دوره باستان
- بخش ۱۴. دندانپزشکی در دوره باستان
- بخش ۱۵. دامپزشکی در دوره باستان
- بخش ۱۶. پزشکی عربی زبان (اسلامی)
- بخش ۱۷. پزشکی کلاسیک هندی
- بخش ۱۸. پزشکی ژاپنی
- بخش ۱۹. پزشکی پیش از کریستف کلمب
- بخش ۲۰. مکتب سالرنو و دانشگاه‌های بولونا و پادوآ
- بخش ۲۱. پزشکی فرانسوی در سده‌های میانه (قرون وسطی)
- بخش ۲۲. مکتب‌های پزشکی فرانسوی در سده‌های میانه (قرون وسطی)
- بخش ۲۳. پزشکی عبرانی تا سده‌های میانه (قرون وسطی)

جلد سوم

- بخش ۲۴. سیر تاریخی آناتومی
- بخش ۲۵. جراحی تا پایان سده هجدهم
- بخش ۲۶. بیماری‌های زنان، و مامایی از روزگار کهن تا آغاز قرن هجدهم
- بخش ۲۷. کاردیولوژی تا پایان قرن هجدهم
- بخش ۲۸. سیر تاریخی نورولوژی
- بخش ۲۹. سیر تاریخی چشم‌پزشکی
- بخش ۳۰. سیر تاریخی کاردیولوژی در قرن‌های نوزدهم و بیستم
- بخش ۳۱. سیر تاریخی بیماری‌های زنان از قرن هیجدهم به بعد

جلد چهارم

- بخش ۳۲. سیر تاریخی مامایی از قرن هجدهم به بعد
- بخش ۳۳. سیر تاریخی اورولوژی
- بخش ۳۴. سیر تاریخی بیماری‌های مقاربتی
- بخش ۳۵. سیر تاریخی بیماری‌های پوستی
- بخش ۳۶. سیر تاریخی تشکیلات بیمارستانی در مناطق آلمانی زبان (از آغاز مهاجرت گروهی تا بیمارستان‌های دانشگاهی دوره معاصر)
- بخش ۳۷. سیر تاریخی ارتوپدی و تراماتولوژی
- بخش ۳۸. سیر تاریخی داروسازی از قرن سوم تا دوره معاصر
- بخش ۳۹. سیر تاریخی دامپزشکی از آغاز تا پایان قرن هجدهم

جلد پنجم

- بخش ۴۰. سیر تاریخی بیماری‌های روده و معده
- بخش ۴۱. سیر تاریخی بافت‌شناسی
- بخش ۴۲. سیر تاریخی جنین‌شناسی
- بخش ۴۳. سیر تاریخی روان‌پزشکی
- بخش ۴۴. سیر تاریخی دندان‌پزشکی تا قرن هجدهم
- بخش ۴۵. سیر تاریخی مراقبت و درمان سالمندان
- بخش ۴۶. پاتولوژی آناتومی
- بخش ۴۷. پزشکی اجتماعی
- بخش ۴۸. سیری در تاریخ پرتونگاری تشخیصی
- بخش ۴۹. سیری در تاریخ رادیوتراپی
- بخش ۵۰. بیماری‌های واگیردار
- بخش ۵۱. سیری در تاریخ همیوپاتی

جلد ششم

- بخش ۵۲. نفرس و روماتیسم
- بخش ۵۳. پزشکی سنتی در آفریقای سیاه
- بخش ۵۴. سیر تاریخی روان‌کاوی
- بخش ۵۵. سیر تاریخی مشاغل پزشکی
- بخش ۵۶. سیر تاریخی میکروبیولوژی
- بخش ۵۷. سیر تاریخی طب کودکان از آغاز تا اواخر قرن هجدهم
- بخش ۵۸. سیر تاریخی طب کودکان در قرن‌های نوزدهم و بیستم
- بخش ۵۹. سیر تاریخی جراحی کودکان از اوایل تا قرن نوزدهم و بیستم

- بخش ۶۰. سیر تاریخی جراحی از اواخر قرن هجدهم تا دوره معاصر
- بخش ۶۱. سیر تاریخی جراحی پلاستیک و ترمیمی
- بخش ۶۲. سیر تاریخی بیماری‌های گوش و حلق و بینی و دهان
- بخش ۶۳. سیر تاریخی دانش غدد درون‌ریز تا جنگ جهانی دوم
- بخش ۶۴. سیر تاریخی بیماری‌های ریوی
- بخش ۶۵. سیر تاریخی بیماری سل
- بخش ۶۶. سیر تاریخی بیماری سرطان
- بخش ۶۷. سیر تاریخی فیزیولوژی
- بخش ۶۸. سیر تاریخی بیماری‌های استوایی و گرمسیری

جلد هفتم

- بخش ۶۹. سیر تاریخی فیزیوتراپی و بازگشت به حالت عادی
- بخش ۷۰. سیر تاریخی دامپزشکی از نیمه قرن نوزدهم به بعد
- بخش ۷۱. سیر تاریخی انگل‌شناسی
- بخش ۷۲. سیر تاریخی پزشکی ارتشی
- بخش ۷۳. سیر تاریخی طب و جراحی دریانوردی
- بخش ۷۴. سیر تاریخی طب هوانوردی
- بخش ۷۵. سیر تاریخی دندان‌پزشکی از قرن هجدهم تا دوره معاصر
- بخش ۷۶. سیر تاریخی طب سوزنی
- بخش ۷۷. سیر تاریخی زبان تخصصی پزشکی
- بخش ۷۸. سیر تاریخی رساله‌های بهداشت و سلامت بین‌المللی
- بخش ۷۹. سیر تاریخی غدد درون‌ریز پس از جنگ جهانی دوم
- بخش ۸۰. سیر تاریخی طب دانشگاهی در ایران

فرهنگ‌نامه یک

جلد هشتم

فرهنگ‌نامه دو

فهرست اسامی دانشگاه‌ها و دانشکده‌های پزشکی جهان

کتابنامه

فهرست تفصیلی کتاب

نمایه

فهرست تفصیلی جلد اوّل

صفحه	دیاچه
۱-۴۶	بخش یک. پارینه آسیب‌شناسی
۵	فصل اوّل. موضوع و روش‌ها.....
۹	فصل دوّم. چند نتیجه.....
۱۰	کلوناتا: یک نمونه هیجان‌انگیز و متأثر کننده از جراحی شدید
۱۱	کرو-مگنون: جراحتهای گوناگون از یک نوع بیماری
۱۵	بیماری با شکستگی پیچیده دوره نوسنگی
۱۶	یک دررفتگی مفصل شانه پیش از تاریخ
۱۷	یک نئاندرتال لنگ
۱۹	آثاری چند از بیماری سل
۲۱	نشانه‌های تغییر در ستون فقرات انسان‌ها
۲۴	دست فلج شده از کشف‌های مربوط به پیش از تاریخ
۲۵	پای تغییر شکل یافته بدون کفش
۲۶	دندان‌های نیاکان ما
۲۸	پارینه آسیب‌شناسی و مصر باستان
۳۰	پارینه آسیب‌شناسی در ایران
۳۳	فصل سوّم. فرض‌ها و ابهام‌ها.....
۳۳	بیماری چاقی در دوران پارینه سنگی
۳۴	بیماری سیفلیس در اروپا
۳۷	مسأله سرطان
۳۸	فصل چهارم. جنبه‌های پارینه آسیب‌شناسی و روش‌های درمان.....
۳۸	درمان شکستگی‌ها و دررفتگی‌ها
۴۰	بازیافت کار مفاصل
۴۱	سوراخ کردن جمجمه
۴۹-۱۰۲	بخش دو. پزشکی در چین باستان
۵۴	فصل اوّل. در جست‌وجوی منابع طبّ چین (دوره پیش از تاریخ).....
۵۴	دوره اسطوره‌ای
۵۶	فصل دوّم. سخنی درباره امپراتوران افسانه‌ای و حکمرانان نمونه.....
۵۶	اشاراتی به کشفیات باستان‌شناسی
۵۸	فصل سوّم. طبّ چینی در دوره اساطیری.....
۶۲	فصل چهارم. علم داروسازی در چین باستان (در زمان شن-نونگ).....
۶۳	داروهای اثربخش قوی
۶۳	داروهای اثر بخش متوسط
۶۴	داروهای ضعیف‌تر
۶۴	فصل پنجم. طبّ چینی در دوره هوانگ-تی.....
۶۵	اعضاء و رگ‌ها: علم آناتومی و فیزیولوژی در چین باستان
۷۱	نبض‌ها و فصول سال
۷۴	درمان

۷۷	دوره‌های تاریخ چین
۷۸	نشانه‌های کهن تاریخ طب
۷۸	فصل ششم. طب در دوران سلسله چو.....
۸۶	فصل هفتم. طب در دوران امپراتوری باستان.....
۸۶	طب در دوره سلسله تسین
۸۹	طب در دوره سلسله هان
۹۱	دوره حکومت وانگ مانگ
۹۲	متخصصان تائو و پزشکان بزرگ سلسله هان
۹۴	اختلالات دستگاه گردش خون
۹۵	اختلالات دستگاه تنفسی
۹۵	اختلالات دستگاه گوارشی
۹۶	اختلالات دستگاه ادراری
۹۷	اختلالات تغذیه و اختلالات استخوان‌ها و مفاصل
۹۷	اختلالات دستگاه عصبی و روانی
۱۰۳-۱۳۱	بخش سه. پزشکی در میان‌رودان (بین‌النهرین)
۱۰۵	بالارفتن میزان تندرستی
۱۰۶	علل بیماری
۱۰۹	بی‌احترامی به ایزدان
۱۱۱	تشخیص بیماری‌ها
۱۱۴	بیماری‌های شناخته شده
۱۱۹	درمان جادویی-مذهبی
۱۲۲	پزشکی تجربی
۱۲۶	درمان پزشکی
۱۲۷	پزشکی و اجتماع
۱۳۱	حاصل جمع
۱۳۳-۱۹۰	بخش چهار. پزشکی در مصر باستان
۱۳۷	فصل اول. اسناد.....
۱۴۶	فصل دوم. عناصر غیر عقلانی در طب.....
۱۴۶	پزشکی و جادوگری
۱۴۹	مذهب و پزشکی
۱۵۰	سازمان بهداشت و درمان
۱۵۳	فصل سوم. آگاهی‌های اساسی.....
۱۶۰	فصل چهارم. آسیب‌شناسی.....
۱۶۰	قلب و رگ‌ها
۱۶۱	ریه‌ها و مجاری تنفسی
۱۶۱	دستگاه گوارش
۱۶۲	دستگاه ادراری و تناسلی
۱۶۳	دانش بیماری‌های پوستی
۱۶۳	بیماری‌های عفونی و همه‌گیر
۱۶۵	بیماری‌های انگلی
۱۶۵	آسیب‌شناسی استخوان‌ها و مفاصل
۱۶۵	تغییر شکل‌های بدنی
۱۶۶	بیماری‌های اعصاب و روان
۱۶۶	بیماری‌های چشم
۱۶۹	بیماری‌های دهان، دندان‌ها، گوش، حلق و بینی

۱۷۰	بیماری‌های زنان
۱۷۱	مادر و کودک
۱۷۴	درمان جراحات‌ها
۱۷۸	فصل پنجم. مناطق مرزی پزشکی
۱۷۸	تغایلات جنسی
۱۸۱	تربیت بدنی
۱۸۱	مکان‌های زندگی
۱۸۳	تغذیه
۱۸۵	کار
۱۹۱-۲۱۶	بخش پنج. پزشکی در دورهٔ ودایی (هند)
۱۹۳	فصل اوّل. شناخت ما از دوران پیش از تاریخ
۱۹۸	فصل دوم. کالبد شناسی (آناتومی)
۲۰۱	فصل سوم. فیزیولوژی
۲۰۳	فصل چهارم. نقش ایزدان در پزشکی
۲۰۶	فصل پنجم. بیماری‌ها
۲۱۰	فصل ششم. درمان
۲۱۳	فصل هفتم. از پزشکی ودایی تا آیورودا
۲۱۷-۲۳۸	بخش شش. پزشکی در ایران باستان
۲۱۹	فصل اوّل شناسایی منابع
۲۲۱	فصل دوم. بیماری‌ها
۲۲۷	فصل سوم. درمان
۲۳۴	فصل چهارم. پزشکان
۲۳۹-۳۹۶	بخش هفت. پزشکی در میان یونانیان
۲۴۱	فصل اوّل. فلاسفهٔ طبیعی پیش از سقراط
۲۴۷	ملاپوس
۲۵۳	اورفئوس
۲۵۶	موساییوس
۲۵۶	هراکلس
۲۶۲	چیرون
۲۶۳	آسکلپیوس
۲۶۷	ارسطو
۲۶۷	فصل دوم. پزشکی در زمان کرتا
۲۷۳	هومر
۲۸۴	هزیود
۲۸۷	لیکورگوس
۲۸۸	فصل سوم. پزشکی در عبادتگاه‌ها
۲۹۲	ایتالیایی‌ها
۲۹۴	فیثاغورث
۳۰۱	آلکمایون و جایگاه اندیشه‌ها

۳۰۴	فصل چهارم. فلاسفه طبیعی پیش از سقراط
۳۰۵	ایونر یا مکتب ملطیه
۳۱۱	تالس از ملطیه
۳۱۱	آناکسی ماندر
۳۱۳	آناکسی منس
۳۱۹	فیلولائوس
۳۲۲	هراکلیت اهل افسوس
۳۲۸	الیایان
۳۳۲	امپدوکلس از آکراگاس و چهار عنصر
۳۴۵	مکتب آبدرا و اتومیست‌ها
۳۵۲	آناکساگوراس از کلازومنی
۳۵۸	انشعاب‌ها در فلسفه طبیعی، اکلکتیکرها، سوفسطاییان و آموزگاران معانی و بیان
۳۶۲	سوفسطاییان
۳۶۵	فصل پنجم. مکتب‌های پزشکی، بخش‌ها و مدرسه‌ها
۳۶۵	مکتب‌های کروتون و دموکدس
۳۶۹	مکتب‌های کنیدوس کتزیاس و اوریفون
۳۷۲	مکتب کز
۳۷۴	پزشکان اجتماعی
۳۸۰	ورزشگاه‌ها
۳۹۹-۴۱۰	بخش هشت. نگاهی به زندگی بقراط
۴۰۱	سوگندنامه بقراط
۴۱۱-۴۷۲	بخش نه. بقراط و پزشکی یونانی در دوران کلاسیک
۴۱۷	فصل اول. Corpus Hippocraticum به عنوان سند جریان‌های گوناگون پزشکی
۴۳۱	فصل دوم. شخصیت بقراط
۴۴۱	فصل سوم. مکتب کنیدوس و سیر تکاملی آن
۴۴۴	بیماری‌های ریوی
۴۵۶	فصل چهارم. مکتب کز
۴۵۶	دانش و حکمت بقراطی
۴۷۳-۵۲۶	بخش ده. پزشکی یونانی پس از بقراط
۴۷۵	فصل اول. فلاسفه جزم‌گرا
۴۷۶	افلاطون
۴۷۹	فیلستون از لوکریس
۴۸۰	دیوکلِس اهل کاریستوس
۴۸۱	پازاکساگوراس اهل کز
۴۸۳	دیورخس و منسی‌تئوس
۴۸۳	ارسطو
۴۸۶	تئوفراست، استراتون اهل لمپساکز و منون
۴۸۷	فصل دوم. مکتب اسکندریه
۴۸۹	هروفیلوس اهل خالکدون
۴۹۲	اراسیستراتوس اهل کز
۴۹۴	فصل سوم. تجربه‌گرایان
۴۹۵	فیلپتوس اهل کز
۴۹۶	سرایون اهل اسکندریه

۵۰۱	 فصل چهارم. انتقال پزشکی یونانی به روم
۵۰۲	 فصل پنجم. اسکلیپادس و اسلوب‌گرایان
۵۰۶	تیسون اهل لودیکا
۵۰۸	تسالوس اهل ترالیس
۵۰۹	سورانوس اهل افسوس
۵۱۴	 فصل ششم. پنوماتیکرها و اِکَلِک‌تیکرها
۵۱۷	آتناپوس اهل آتالیا
۵۱۸	آگاتون از اسپارت و هرودوت و آرخي‌گنز از آپامیا
۵۲۱	روفوس اهل افسوس
۵۲۳	آرتاپوس اهل کاپادوکیه
۵۲۵	دیوسکوریدس
۵۲۷-۵۶۲	بخش یازده. پزشکی روم و جالینوس
۵۲۹	زمان اتروסקر
۵۲۹	رومی‌ها تا قرن سوم پیش از میلاد مسیح
۵۳۰	پزشکان یونانی در روم
۵۳۵	 فصل اوّل. آتولوس کورنلیوس سلسوس
۵۳۷	نخستین کتاب اسلوب‌گرایانه
۵۴۲	یک نوع دارو برای هر بیماری
۵۴۴	آناتومی و جراحی
۵۴۸	 فصل دوم. جالینوس
۵۴۸	فیلسوف و پزشک
۵۵۱	ردّ پاهایی از بقراط
۵۵۶	رؤیای یک علم جامع
۵۵۸	شاگردان و مقلدان

دیباچه

انسان در گذر عصرها و دوره‌های پیش از تاریخ تاکنون، در راه رسیدن به فرهنگ و تمدن فراز و فرودهای شگفت‌آوری را پشت‌سر گذاشته است. بی‌تردید دانش پزشکی هم، که از کهن‌ترین دست‌آوردهای فرهنگ بشری به‌شمار می‌رود، از این نکته مستثنی نیست. این فرهنگ، اندک‌اندک و از راه پژوهش به‌دست آمده و در مسیر تکاملی خویش دستخوش دگرگونی‌ها و نوآوری‌های گسترده بوده است. اما نکته این‌جاست که هدف از دانش پزشکی چیست و این فرهنگ چگونه شکل گرفته است؟ قدر مسلم آن‌که هدف اصلی طب، یاری رساندن به انسان‌هاست.

تا زمانی که بشر به دانش پزشکی نیاز دارد، این علم پیوسته جوان خواهد ماند و جایگاه ویژه و ارزشمندش را هم‌چنان حفظ خواهد کرد. طب به‌دست انسان و برای او به‌وجود آمده و پاسخی است به تکاپوی بشر برای حفظ بقاء. بشر از آغاز به‌این موضوع علاقه داشته است و تا پایان نیز، لاجرم با آن همراه خواهد بود. با این همه، به لحاظ تاریخی، برخی اعتقاد دارند که طب از عالم الهی انشعاب یافته است. درواقع، شاید بتوان گفت که در ادیان نخستین و پیشرفته به موضوع پزشکی هم توجه فراوانی شده است. هم‌چنان که مهم‌ترین چهره پزشکی جهان، بقراط، هنوز در هاله‌ای از اسطوره و قدسیت قرار دارد.

طب با بیماری سرو کار دارد. سنکا^۱، فیلسوف و دانشمند روم باستان، که در روزگار امپراتوری آگوستین^۲ می‌زیست، با این تعبیر از بیماری یادکرده است: “ایجاد وقفه ناگهانی و پیش‌بینی نشده در تندرستی؛ اختلال در کیفیت عادی و روزمره زندگی؛ و احساس ناراحتی ناشی از بروز درد و به‌وجود آمدن ترس نسبت به مرگ و نیستی.”

بشر، از ابتدا، برای رفع دشواری‌ها و نیازمندی‌های خود، بی‌هیچ درنگ به تلاش پرداخته است. بیان درد و اظهار ناراحتی، که در مواقع اضطراری رخ می‌دهد، به پیدایی روش‌های درمانی انجامیده، و در این میان، پزشک شخصیتی محوری داشته است. علم پزشکی، درمانگران پزشکی و فن‌آوران پزشکی کاری نداشته‌اند جز این‌که در خدمت آدمی باشند.

دین، هنر، دانش و فن‌آوری‌های گوناگون در زندگی انسان تأثیرهای گسترده‌ای بر جای نهاده‌اند. اما دانش پزشکی، در مقام دست‌آوردی برجسته، گران‌بها، عظیم و تأثیرگذار از همه آن‌ها فراگیرتر و

1- Seneca

2- Augustin

به بشر نزدیک‌تر بوده است و در واقع، دانشی است که در سیر تکاملی خود بازیچهٔ سلیقه‌ها قرار نگرفته و اصولاً نیازی به توجیه موقعیت و علت وجودی‌اش نداشته است.

ایمانوئل کانت^۱ با سبک شوخ و شیدای خود، طراح و نابغهٔ ایده‌های فلسفی و روشنفکری در جامعهٔ آلمان محسوب می‌شود. او در یکی از نوشته‌هایش با عنوان "مشاجرهٔ دانشکده‌ها" به حق تقدّم و اهمیت دین، حقوق و پزشکی اشاره می‌کند و می‌گوید بر اساس غریزهٔ طبیعی بشر، که موهبتی ایزدی است، بی‌شک، مهم‌ترین عامل بقای انسانی، پزشک است و پزشک در کیفیت حیات وی نقشی اساسی دارد. پس از پزشک، حقوق‌دانان قرار دارند. آن‌ها رویدادها و پیش‌آمدهای مربوط به زندگی روزانهٔ آدمی را حل و فصل می‌کنند. حضور روحانی، هنگامی ضرورت پیدا می‌کند که بشر به سعادت جاودان و آمرزش روح می‌اندیشد. زیرا دین روح را به آرامش ابدی و آخرت دعوت می‌کند و برای فردی که جسم او با کمک پزشکان به زندگی جسمانی‌اش ادامه داده، آمرزش آرزو می‌کند.

آدمی دل‌بستهٔ زندگی است و تداوم تندرستی‌اش به وجود پزشک وابستگی دارد. پس به گونهٔ قطع و یقین، اشتیاق وی نسبت به طب و طبیب بسی‌بیش‌تر از علوم و فنون دیگر است. انسان می‌خواهد بداند که وظایف و شرایط پزشک و پزشکی چیست و به این پاسخ می‌رسد که پزشک در مقابل دردها و رنج‌های جسمانی هم‌نوع خود مسئول است. پزشکی با تجربه و اندیشه، از روزگار آغازین تا زمانهٔ فن‌آوری‌های پیچیده، به شیوه‌ها و ابتکارهایی سودمند برای حفظ تندرستی، درمان بیماری‌ها و پیش‌گیری از مرگ و میر دست یافته است.

امروزه دانش پزشکی در شبکه‌ای بسیار گسترده و متنوع به تخصص‌های ویژه و مسؤولیت‌های مختلفی تقسیم می‌شود و در وسیع‌ترین شکل کاربردی‌اش در خدمت بشر است. آن‌چه فردی آگاه از جهان پزشکی را در دل جنگل‌های انبوه، با جراح قلب در اتاق عمل مرتبط می‌کند، کمابیش همان چیزی است که زیست‌شناس شاغل در آزمایشگاه را با متخصص روان‌درمانی در کلاس درس پیوند می‌دهد. تمامی آنان با روش‌هایی مخصوص به خود و در جایگاه علمی‌شان، از دانش و آموختهٔ خویش بهره می‌گیرند و به شکلی حرفه‌ای به انجام وظیفهٔ پزشکی مشغول‌اند. آن‌چه در قلمروی پزشکی قرار می‌گیرد، باید در تداوم زندگی فردی و اجتماعی انسان سودمند باشد و در غیر این صورت، نباید در زمرهٔ دانش پزشکی محسوب شود.

پزشک نباید نسبت به انجام وظیفهٔ خود بی‌علاقه باشد و از زیر بار مسؤولیت‌شان خالی کند و اگر چنین کند، با امید بدرود گفته است. درواقع، سه اصل بنیادین در تمام تاریخ پزشکی عبارت است از: دردها و خطرهای بیماری، ضرورت‌های کمک‌رسانی و تلاش برای درمان و بهبودی انسان. پزشک، بیمار و بیماری سه گوشهٔ مثلث درمان به‌شمار می‌آیند. اما آن‌چه ضرورت کمک‌رسانی نامیده می‌شود، متأثر از رابطه‌ها و مناسبت‌های اجتماعی و فرهنگی و در ارتباط تنگاتنگ متقابل با وضعیت روانی و علمی زمان است. خلاصه این‌که برآیندی از عوامل و شرایط تاریخی هر دوره، در به‌کارگیری دانش پزشکی، نحوهٔ تشخیص بیماری و شیوه و چگونگی درمان و نوع ابزار مورد استفاده آن مؤثر

است. از این رو یک تاریخ‌نگار علم پزشکی باید در حدّ توان و امکان خویش، گسترهٔ اندیشه‌ها و ابزارهای طب را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. او نباید رویدادها و پدیده‌ها را بی اهمیت بیانگارد و به‌سادگی از آن‌ها بگذرد. فراوانی و تنوع شرایط زمانی، وظیفه‌ای دشوار را در برابر تاریخ‌نگار پزشکی قرار می‌دهد و بیان درست و واقعی را در معرض مخاطره می‌نهد. نگارش تاریخ طب در شکلی دقیق و واقع‌بینانه، گامی است در راه تدوین تاریخ بشر و البته، کاری است بس دشوار.

تاریخ پزشکی تاریخی است بسیار گسترده. زیرا از دانشی سخن می‌گویند که با همهٔ جوانب و جهات فرهنگی و اجتماعی در حیات انسان، از آغاز تا امروز وسعت داشته و با دانش و فن‌آوری‌های دیگر مربوط بوده است: بیماران، پزشکان، پرستاران، کمک‌های نخستین، بیماری‌ها، مهارت‌ها و تخصص‌های گوناگون پزشکی، روش‌های درمانی غیر علمی، بیمارستان‌ها و درمانگاه‌ها، بهداشت همگانی، مددکاری اجتماعی، آموزش پزشکی، مدرسه‌ها و آموزشگاه‌های پزشکی، فن‌آوری پزشکی، تشخیص بیماری با ابزارها و وسایل پزشکی و سرانجام دانش‌های غیرپزشکی، هریک، به‌صورتی با پزشکی پیوند داشته‌اند.

ما زمانی می‌توانیم تاریخ پزشکی هر دوره و قوم و محدودهٔ فرهنگی و مدنی را مورد بازسنجی قرار دهیم که نسبت به دین، اعتقاد، فلسفه، اخلاق، سنت و معیارهای اخلاقی زمانه و گروه مورد نظر وقوف کافی داشته باشیم. پس هنگام سخن گفتن از دانش پزشکی یک دوره و محدوده، باید به روابط اجتماعی و فرهنگی و موقعیت دانش و فن‌آوری آن زمان بپردازیم و در این نکته، تردیدی راه ندارد.

گسترده‌گی و تنوع مباحث تاریخی، تاریخ‌نگاران پزشکی را ناگزیر می‌کند که به محورها و جریان‌های اصلی و اساسی معطوف شوند و با بهره‌گیری از استدلال‌های منطقی به تصویری منسجم و متناسب با موضوع برسند. اما آیا باید در سلسله‌ای منظم و تاریخی به این کار پرداخته شود یا آن‌که سیر تاریخ، از روزگار معاصر به دوره‌های گذشته مورد پی‌گیری قرار گیرد؟ گذشته از آن، آیا نباید به موضوع‌ها و وقایع پزشکی توجه‌نشان داد و ریشهٔ هر کدام از آن‌ها را در ادوار گذشته به کاوش نهاد؟ در این کتاب، از روشی بینابین بهره‌گرفته شده است. یعنی در بخش‌های نخست، تاریخ پزشکی از نخستین روزها (حدود هفت هزار سال پیش) مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته؛ از خاورمیانه، قارهٔ آسیا، یونان و روم گرفته تا مسلمانان، اهالی اروپای کهن و اقوام ساکن در امریکا (پیش از کشف آن). سپس، در بخش‌های بعد، سیر دانش نوین پزشکی، مراکز و دانشکده‌های پزشکی، قاعده‌های اساسی پزشکی و رشته‌های مختلف آن به بحث و نقد نهاده شده: آناتومی، جراحی، زنان و زایمان، فیزیولوژی، آسیب‌شناسی، بیماری‌های کودکان، اورولوژی، بیماری‌های گوش و حلق و بینی، جراحی کودکان، ارتوپدی، بیماری‌های قلب و عروق، جراحی ترمیمی، بیماری‌های گوارش، ژنتیک، غدد، بیماری‌های چشم، بیماری‌های پوست، پرتوشناسی، پرتودرمانی، علوم آزمایشگاهی، بیوشیمی، بافت‌شناسی، جنین‌شناسی، سرطان‌شناسی و مانند آن‌ها. در این زمینه تلاش شده تا بر اساس موضوع و اصول کلی بحث و تقسیم‌بندی انجام شود و در فشرده‌ترین شکل، اطلاعاتی جامع فراهم آید. البته در حفظ هم‌آهنگی و وابستگی تاریخی، ممکن است گاه با

کاستی‌هایی اجتناب‌ناپذیر روبه‌رو شویم. اما وسعت کتاب، شاید پوشاننده خطاهای احتمالی این اثر باشد. (از مقدمه Richard Toellner)

تاریخ‌نگاران پزشکی باید بیش از تاریخ‌نگاران دیگر رشته‌ها به داوری منصفانه پای‌بندی نشان دهند. به عنوان مثال، استفاده از پاهای عنکبوت یا پوست مار در طب کهن نباید ما را به تمسخر و استهزاء وادارد. زیرا این نوع داروها، که گاه هنوز هم در مناطقی از شرق کاربردهایی گسترده دارد، به گونه قطع و یقین، برای نسل‌های کهن از منطق و معنای ویژه‌ای برخوردار بود و با ضرورت‌های زمانی و مکانی آن‌ها هم‌آهنگی داشت. وظیفه ما این است که علت‌ها و انگیزه‌های ایشان را مورد تحقیق و ریشه‌یابی قرار دهیم و با معیارها و دانش امروزی به سراغ آن‌ها نرویم. در این کتاب، علاوه بر گرایش‌ها و دست‌آوردهای مختلف پزشکی از زمانه‌ای بسیار دور تا روزگار معاصر، از دانش‌های داروسازی، دندانپزشکی و دامپزشکی هم به غفلت نگذاشته‌ایم. اما تفکیک و تقسیم کتاب به بخش‌ها و فصل‌های مختلف، بر اساس زمان (مثلاً وقایع پزشکی سده پنجم میلادی) و جغرافیا (مثلاً دانش پزشکی در شبه جزیره ایبری)، به دلیل تداخل‌های مختلف کاری آسان نبود. اما تا حد امکان کوشش شد تا همه آن آگاهی‌ها با شیوه‌ای علمی، نظرها و علایق خاص به‌هم‌دیگر نزدیک و مربوط شود. ترکیب مطالب متنوع با تصویرهای متعدد و شگفت‌آور، از جمله ویژگی‌های اساسی این کتاب محسوب می‌شود. (از مقدمه M. Martiny)

صاحب این قلم، که از نیمه نخست دهه ۱۹۵۰ میلادی (دهه ۱۳۳۰ خورشیدی) زندگی‌اش به آموختن طب و سپس طبابت و جراحی گذشته، اعتقاد دارد هیچ‌چیز از جایی که ما در آن قرار داریم، آغاز نشده است. پس پزشکی هم، یک‌باره در روزگار ما به منصه ظهور نپیوسته و در واقع، دانش پزشکی از سپیده‌دم حیات بشری تاکنون راهی پرفراز و نشیب را پشت‌سر نهاده است. ما امروزه به آسانی از انواع درمان‌ها و جراحی‌ها، در مقام یافته‌هایی تردید ناپذیر و مسلم یاد می‌کنیم. اما نباید فراموش کنیم که از روزگارانی بس کهن تا سده‌های اخیر، پزشکان و دانشمندان و جراحان نام‌آور یا گمنام فراوانی در تکامل تدریجی پزشکی کوشش‌ها کرده‌اند و گام‌ها پیموده‌اند.

با این اندیشه، از سال‌ها پیش در اندیشه ترجمه و تالیف کتابی در زمینه تاریخ پزشکی جهان بودم، تا آن‌که با یافتن یکی از مهم‌ترین آثار در این زمینه، کار خود را در سال ۱۳۷۰ آغاز کردم. اما هنگامی که به ترجمه این اثر گران‌بها مشغول شدم، دریافتم که باید در پی افزایش بخش‌هایی از آگاهی‌های تحلیلی و تصویری کتاب برآیم. زیرا با توجه به تجربه‌ها و بررسی‌های شخصی در زمینه پزشکی نکاتی را در خور یادآوری و نقل و اشاره می‌یافتم. پس در تکمیل مطالب کتاب، از رجوع به آثار دانشنامه‌ای و پژوهشی فرنگی و ایرانی خودداری نورزیدم و توضیحاتی را از آن‌ها در متن فارسی جای دادم^۱، تا جایی که به جرأت می‌توان گفت متن فارسی، از لحاظ محتوا و تصویر نسبت به متن اصلی شکلی غنی‌تر و گسترش‌یافته‌تر پیدا کرده است.

۱- نام و نشان این منابع در مجلد پایانی کتاب آمده است.

انگیزه اصلی نویسنده در انتقال و تدوین این کتاب به زبان فارسی، در درجه نخست، افزودن آگاهی خوانندگان عام (دوستداران دانش پزشکی) و خاص (پزشکان، دامپزشکان، داروسازان، دندانپزشکان و دیگر متخصصان علوم طبی و زیستی) از سیر لحظه به لحظه دانش پزشکی است؛ از آدمیان نخستین گرفته تا چین باستان، از میان‌رودان (بین النهرین) تا مصر باستان؛ از دوره ودایی و هند تا ایران باستان؛ از یونان باستان تا امپراتوری روم، از میراث ایران و اسلام تا ژاپن و اروپا در سده‌های میانه (قرون وسطی)، از فرانسه و ایتالیای عصر جدید تا اروپا و امریکای سده بیستم میلادی^۱. درواقع، کتاب به محدوده‌ها و گوشه‌هایی خاص از فرهنگ پزشکی اکتفا نمی‌کند و دانش پزشکی را در مقام دست‌آوردی بشری و جهانی مورد توجه قرار می‌دهد.

از این‌رو، این اثر (و آثاری از این دست) سبب می‌شوند تا پزشک یا انسان عصر جدید، خود را تافته‌ای جدا بافته نپندارد و بداند که مجموعه دانش انتقال یافته به او و عصرش ریشه در گذشته دارد. هرچند، ما در عصر جدید از شیوه‌ها و فن‌آوری‌های جدید پزشکی بهره می‌بریم، اما نباید تلاش پیشینیان را در به‌وجود آمدن بنیادها و پایه‌های طب نادیده بگیریم. این موضوع، به‌ویژه برای آگاهی نسل جدید از سرگذشت تکامل یافته انسان و فرهنگ انسانی بسیار در خور اهمیت است و سبب می‌شود تا به حالت انقطاع و انفصال تاریخی نرسد و دریابد شالوده دانشی، که بخش‌های مهمی از زندگی انسان معاصر را تشکیل می‌دهد، در گذشته‌ها قرار دارد.

از این‌رو، "تاریخ مصور پزشکی جهان" (این عنوان بیشتر به جهت ایجاز برگزیده شده و درواقع، به دلیل وسعت و دقت مطالب، باید تعبیر "دانشنامه" یا "دایرة المعارف" را درباره آن به کار برد)، سیر یک دانش حیاتی و کارساز را از جهان سنت‌ها تا دنیای جدید پی می‌گیرد و نشان می‌دهد که جست‌وجو و کاوش و پژوهش چه نقش پراهمیتی در تطور و پیشرفت طب داشته است. این کتاب (شامل هشت جلد، هفتادوهفت بخش و حدود هفتصد فصل و ده‌ها زیرفصل و صدها تصویر مستند و رنگی) مجموعه‌ای است ترکیبی از نوشته‌ها و بررسی‌های ده‌ها تن از دانشوران و دانشمندان مغرب زمین، اما در تحلیل‌ها و طبقه‌بندی‌ها و داوری‌ها، سهم فرهنگ و اقوام شرقی، بر اساس منابع موجود، محفوظ مانده و انصاف و عدالت محققانه به فراموشی سپرده نشده است. از این‌رو، اگر کسی بخواهد در یکی از ادوار، مکتب‌ها، و رشته‌های پزشکی و بخش‌های وابسته به آن، به تحقیق و بررسی جزئی‌نگرانه‌تر بپردازد، پایه‌ها و اصول کلی بحث را در این اثر خواهد یافت. این‌که به عنوان مثال، چه اندازه از اسناد و مدارک و آثار پزشکی ایران، در گذر زمان و حمله‌های مکرر اقوام و ملت‌های مختلف به کشور ما، پیش و پس از اسلام، باقی مانده، سخنی دیگر است. با این‌همه، نباید از تدوین تاریخ جامع پزشکی ایران زمین چشم پوشید؛ تاریخی که طب ایرانی را در کنار تطبیق با طب جهانی به تحلیل و سنجش نهد. این، کتابی است که صاحب این قلم، پس از "تاریخ مصور پزشکی جهان" در اندیشه فراهم آوردن است. با این‌همه، کتاب حاضر نیز در جای خود راهنمایی درخور اعتماد برای پژوهش‌های تاریخ نگاران پزشکی نیز محسوب می‌شود. به‌گونه خلاصه، این

۱- در مجلد پایانی کتاب از فهرست تفصیلی و تصویرهای کتاب یاد شده، بنابراین در مقدمه از اشاره به جزئیات و فصل‌ها چشم‌پوشیدیم.

کتاب از چشم‌اندازهای مختلف تاریخی و موضوعی به پزشکی نگریسته است و تحلیل انتقادی سیر طب را با زبانی جذاب، در کنار طرح‌ها و تصویرهایی در خور توجه از ادوار مختلف تاریخ مورد دقت قرار داده است. شاید بتوان یکی از ویژگی‌های مهم این اثر دانشنامه‌ای را به جنبه تصویری گسترده آن مربوط دانست. بنابراین می‌توان گفت با اثری مستند و عینی روبرو هستیم.

البته در این کتاب از سهم فرهنگ و تمدن ایران (پیش و پس از اسلام) هم در قلمرو پزشکی سخن رفته است. اما شاید در نگاه برخی خوانندگان علاقه‌مند، به این سهم، به شکل گسترده‌ای پرداخته نشده و تنها خطوط و موضوعات مهم و کلی مورد توجه قرار گرفته است. صاحب این قلم تا حدی با این داوری موافق است. اما البته این نکته که بعنوان مثال، چه اندازه از اسناد و مدارک آثار پزشکی ایران، در گذر زمان و حمله‌های مکرر اقوام و ملت‌های مختلف به کشور ما باقی مانده است، سخنی است در خور تأمل. گذشته از این، نباید از یاد برد که اثر حاضر به مجموعه دست آورد پزشکی بشری، یعنی روند تکامل علم طب در "جهان" می‌پردازد و به گوشه یا گوشه‌هایی خاص بسنده نمی‌کند. با این همه، امیدوارم تا در آینده فرصتی بیابم و به شکلی مستقل و مفصل از سیر تکامل تاریخ پزشکی جهان تا سال ۲۰۰۵ را همراه با پزشکی ایران نیز سخن بگویم و آن را در جلد نهم در اختیار علاقه‌مندان قرار دهم.

برای این که "تاریخ مصور پزشکی جهان"، از نظر کیفیت علمی و شیوه بیانی مطلوب و پیراسته باشد و از جهت شکل و ساختار تنظیم مطالب و تصویرها نیز سنجیده و چشم‌نواز به نظر آید، از هیچ کوششی دریغ نورزیدم و از آغاز کار، یعنی آماده سازی متن تا پایان، یعنی چاپ کتاب، با یاری گروهی از همکاران و صاحب‌نظران^۱، کوشش‌هایی گسترده را به کار گرفتم. اما داوری درباره این که این کوشش با توفیق همراه بوده یا نه، از عهده صاحب این قلم بیرون است و با خوانندگان ارجمندی است که فرصت مطالعه و بررسی دقیق کتاب را می‌یابند. من تنها می‌توانم اشاره کنم که اصولاً تاریخ‌نگاری کاری است بس دشوار، و به راستی جایگاهی است که پای کمتر کسی در آن به لغزش گرفتار نشده است. راست آن است که خدمتی به سزاتر از این نمی‌توانستم در گستره تاریخ پزشکی برای ایران، و فرهنگ و زبان فارسی انجام دهم. از این رو با کمال فروتنی و شرمساری این سطرهای شکسته-بسته را به پایان می‌برم.

تهران، آبان ماه ۱۳۸۳

دکتر ولی‌الله محرابی

۱- نام و نوع همکاری ایشان در مجلد پایانی آمده است.